

Оксана Приходько

Повість Івана Франка *Перехресні стежки* в контексті сучасного уроку української літератури

Є люди талановиті і є геніальні. Чим відрізняється геній від обдарованої людини? Геній «випадає» із загального суспільного дискурсу. Він є своєрідною надлюдиною (часто з винятковими, надприродними здібностями), якій Богом і природою подароване те, що не під силу або не властиве звичайній, нехай і дуже талановитій людині. Талановитих є багато, геніїв — одиниці. Так і серед митців. Чи не оприявнює геніальність підручник *Стародавня історія східних народів*, професійно написаний для молодших сестер і братів дев'ятнадцятирічною Лесею Українкою, позбавленою можливості повноцінного здобуття університетської освіти? Володіння шістдесятьма мовами відомим українським ученим-сходознавцем Агатам-гелом Кримським, репресованим і знищеним сталінським тоталітаризмом? Унікальний приклад максимального самопізнання Григорія Сковороди, коли письменник-філософ, безпомилково відчувши прихід смерті, викопав собі могилу, переодягнувся в чистий одяг і помер, зреалізувавши на власному прикладі життєве кредо «пізнай себе»?

Проте чи не найгеніальнішим у середовищі українських письменників безспідставно можна вважати Івана Франка — титана думки і праці, геній якого охоплює чи не всі можливі на той час сфери в царині художньої літератури, літературознавства, перекладознавства, фольклористики, етнографії, журналістики, історії, філософії. Сьогодні, з відстані подвійного ювілею митця (160 років від дня народження і 100 років від дня смерті), сумною реальністю

кандидат педагогічних наук, доцент
Національного авіаційного
університету м. Київ, Україна

залишається факт: п'ятидесятитомне видання творів Івана Франка є лише половиною створених письменником текстів, оцифрованих в Україні. Значна частина рукописів залишається у схронах архівів Інституту літератури: за радянської доби видання творів певного автора не повинно було перевищувати обсяг повного видання творів класика марксизму-ленінізму.

Іван Франко — письменник європейського рівня. Його літературний доробок є універсальним у своїй багатожанровості, мистецькій довершеності, широкому діапазоні літературознавчих напрямів (від романтизму до модернізму), технік і шкіл. Універсальність творчого обдарування письменника, висока мистецька якість та виразно національна маркованість його творів зумовили те, що поряд із такими постатями, як Тарас Шевченко та Леся Українка, Іван Франко є одним із ключових авторів у програмі з української літератури для загальноосвітньої школи. Попри ґрунтовне вивчення біографії і творчості письменника в десятому класі, на що чинною програмою відведено дев'ять годин у класах рівня стандарту та академічного [6], і сімнадцять годин — у класах профільного рівня філологічного напрямку [5], твори письменника починають вивчатися з п'ятого класу (казка *Фарбований Лис*), а також — у сьомому класі (повість *Захар Беркут*). Абсурдним видається в ювілейний рік Івана Франка вилучення з програми у восьмому класі поеми *Іван Вишенський*, що виконувала пропедевтичну роль для сприйняття складної суперечливої постаті полеміста

Івана Вишенського, творчість якого вивчається школярами у дев'ятому класі в контексті теми «Давня українська література».

З огляду на історико-хронологічний принцип побудови програми з української літератури у старших класах, об'єктом ґрунтового вивчення у десятому класі є життєвий шлях Івана Франка, лірика поетичних збірок *З вершин і низин* та *Зів'яле листя*, філософська і громадянська поезія *Легенда про вічне життя*, *Декадент*, *Розвивайся ти, високий дубе...*, поема *Мойсей*, повість *Перехресні стежки*, новела *Сойчине крило*, драма *Украдене щастя*. У класах профільного рівня філологічного напрямку також вивчаються уривки з літературознавчої праці митця *Із секретів поетичної творчості* [5; 34].

Надзавданням учителя є репрезентувати постать Івана Франка як європейського письменника, що одним із перших інстальював досвід європейської літератури в українську, переніс його на національний ґрунт; а також на-близити митця і проблематику його творчості до сучасних школярів, актуалізувати її в контексті сьогодення, розвінчуючи усталений, витворюваний багатьма десятиліттями радянської епохи однобокий погляд на Івана Франка як революціонера (в радянській, однозначній, інтерпретації цього поняття), соціал-демократа, борця проти соціального гноблення

і загниваючого капіталістичного ладу. Повість *Перехресні стежки* є яскравим доказом європейськості автора, який увів українську прозу у світовий літературний контекст. Змістова компонента програми з української літератури визначає для вчителя основні вектори опрацювання тексту твору: «Особливість жанру (соціально-психологічна повість). Змалювання життя й побуту провінційної інтелігенції. Трагічна доля Регіни, її нерозділеного кохання. Протиставлення образів Рафаловича і Стальського, зображення громадської діяльності першого. Феміністичні ідеї у творі, їхній перегук із творчістю О. Кобилянської. Художня майстерність твору» [5; 34].

Перехресні стежки — текст доволі складний за своєю сюжетно-композиційною організацією і багатовекторністю проблематики, суперечливістю образів та життєвих позицій героїв, один із перших модерністських в українській літературі творів. Природно, що вивчення такого тексту потребує від учителя особливо ретельної як філологічної, так і методичної підготовки, максимальної реалізації професійних

якостей, але найголовніше — незаангажованості і креативності під час літературознавчого аналізу тексту на уроці, що передбачатиме гетероглосію учнівських інтерпретацій, «постійну творчу співпрацю, діалог учителя, учня з художнім твором, що дає широкий простір для самостійного сприйняття і осмислення літератури як явища мистецтва» [6]. Учитель, як ідеться у пояснювальній записці до програми, «дає необхідні стартові знання, висловлює-демонструє власні судження, заохочує до глибшого пізнання, зацікавлює, корегує, спрямовує вивчення теми. Але не вимагає прийняття єдиної думки, не диктує своє прочитання тексту, він лише спонукає до певних оціночних висновків, а учень вчиться їх робити самостійно, так само як і самостійно мислити, оцінювати, порівнювати, проводити аналогії з сучасним життям, власним досвідом тощо» [6].

Провідною тенденцією нових програм із української літератури, що наразі розробляються для профільної школи в контексті реформи середньої освіти, є нові підходи до інтерпретації літературних текстів і персонажів. Ідеться про заперечення традиційного поділу на позитивних і негативних героїв, що є методологічно хибним, оскільки такий підхід намагається втиснути мислення дитини у прокрустове ложе чорно-білого сприйняття світу, що суперечить самій реальності й деформує в дитячій уяві об'єктивну картину світобудови.

У ході аналізу образної системи повісті *Перехресні стежки* зазвичай більше уваги на уроці приділяється висвітленню громадської діяльності адвоката Євгенія Рафаловича, що відстоює інтереси упродовженого класу українського селянства, детонує соціальний конфлікт твору, загострюючи класові суперечності у провінційному містечку. Часто образ Рафаловича ідеалізується учителем. Таку інтерпретацію вважаємо хоч і доцільною, проте однобокою. Часто осторонь лишається психологічна характеристика героїв, їхнє внутрішнє життя, що мотивує учинки. Образ Євгенія Рафаловича глибоко суперечливий і трагічний. У стосунках із коханою жінкою Рафалович далеко не ідеальний герой. Якщо у своїх професійних і громадських поглядах він послідовний і цілеспрямований, за словами самого Івана Франка, — цілий чоловік, то у стосунках із Регіною (любовний конфлікт повісті), головний герой — суперечливий і мінливий. Зіткнення суспільних і особистісних інтересів

породжує у Євгена Рафаловича глибокий внутрішній психологічний конфлікт і далеко не однозначне сприйняття Регіни. Тому варто розподілити десятикласників на дві групи й запропонувати віднайти у тексті цитати щодо полярного сприйняття Рафаловичем образу коханої жінки. А після відбіркової роботи — відповісти на запитання: чим пояснюється таке неоднозначне сприйняття Регіни та як це характеризує головного героя? Також для глибшого розуміння проблеми можна запропонувати учням змодельовати ситуацію: як би розгорталися події та склалися долі головних героїв та інших персонажів твору за умови, якщо б Регіна прийняла пропозицію Рафаловича полишити осоружного чоловіка і втекти з міста, полинувши за омріяним іще з дитячих років щастям.

Найсуперечливішим із усіх образів повісті, а відтак — найскладнішим для сприйняття десятикласниками, безперечно, є образ лихваря Вагмана. Мета вчителя — допомогти збагнути сутність цього образу, його філософію, життєву позицію, мотивацію вчинків. Образ лихваря можна віднести до категорії «вічних» образів у літературі поряд із бальзаківським Гобсеком, гоголівським Плюшкіним, «старухой-процентщицей» Ф. Достоєвського. У контексті міжпредметних паралелей доречно було б порівняти на уроці образ Вагмана з образом лихваря Гобсека з однойменної повісті Оноре де Бальзака, яку десятикласники вже попередньо вивчили на уроках зарубіжної літератури [4]. Компаративний аналіз лихварів доцільно провести за такими категоріями, наперед визначеними вчителем: професія, вік, родина, помешкання, ставлення до матеріальних цінностей (грошей), життєва філософія, ставлення до оточуючих, ставлення оточуючих до героя, суспільне становище, а також порівняти риси характеру, поведінку, вчинки. У контексті компаративного аналізу образу Вагмана та Гобсека варто розглянути стосунки лихваря із адвокатом Рафаловичем, які надаються до проведення інтертекстуальних паралелей стосунків Гобсека та адвоката Дервіля із повісті Бальзака.

Ще одним, не менш важливим, завданням є потреба звільнення від залишків ідеологічно заангажованих тенденційних прочитань текстів, пропагованих прорадянським літературознавством і методикою викладання української літератури в загальноосвітній школі. Відкинувши застарілі тенденційні однобокі схеми потрактування художніх текстів, украй

необхідно запропонувати альтернативні варіанти прочитання, яких може бути не один і не два, оскільки це залежить від особистісного читачького сприйняття тексту учнем та породжує множинність інтерпретацій.

Проблема нового прочитання текстів, уведених програмою з української літератури для вивчення в загальноосвітній школі, наразі залишається досить актуальною. Насамперед, це пов'язано з новітніми досягненнями європейської та світової літературознавчої науки, що інтенсивно опановується українським літературознавством, досвідом європейських та світових літературних тенденцій, шкіл, ме-тодів, шляхів аналізу художнього тексту. Тут постає проблема філологічної підготовленості та готовності вчителя загальноосвітньої школи до звернення під час аналізу художнього твору у старших класах до таких інтерпретаційних моделей та літературознавчих стратегій, як психоаналіз, біографічний, культурно-історичний, герменевтичний методи, міфокритика, структуралізм, деконструктивізм, феміністична критика тощо, без чого лише на рівні традиційних підходів до аналізу тематики, проблематики, характеристики героїв розглядати модерний твір було б методологічно хибно.

Які ж нові техніки літературознавчого аналізу, що досі залишалися поза увагою вчителя, актуалізують зміст і проблематику повісті *Перехресні стежки*? Іван Франко, який вільно володів чотирнадцятьма іноземними мовами, а перекладав із сорока восьми, добре був обізнаний із сучасним літературним процесом, читав світову класику та сучасних зарубіжних авторів мовою оригіналу, багато перекладав, блискуче орієнтувався в найновіших європейських літературознавчих тенденціях свого часу. На зламі століть починає формуватися теорія психоаналізу, обґрунтована у працях австрійського лікаря-психіатра Зигмунда Фрейда. Незалежно від Фрейда, Іван Франко розпочинає свої наукові студії з психоаналізу, що знайшли відображення в його літературознавчому трактаті *Із секретів поетичної творчості*. Вважаємо за доцільне вивчення окремих постулатів трактату, передбаченого програмою для опрацювання на уроках у межах вивчення творчості І. Франка, що буде органічним у контексті аналізу повісті *Перехресні стежки*. Трактат був написаний у 1898 р. — за два роки до написання повісті — і став своєрідним теоретичним підґрунтям для літературознавчих технік психоаналізу, якими І. Франко широко

послугувався, моделюючи текст свого твору. Йдеться, насамперед, про оніричний дискурс твору (сни героїв), марення, галюцинації, ста-ни страху, афекту, психічні травми, які багато в чому детермінують і моделюють поведінку героїв, — усе те, що є позасвідомим і має місце в повісті та становить об'єкт дослідження пси-хоаналізу, що є центральним у колі літературоз-навчих зацікавлень Івана Франка у трактаті на зламі століть.

У ході такого виду роботи десятикласникам надається унікальна можливість прослідкувати, як теоретичні положення І. Франка майже одночасно зреалізувалися на практиці. Безперечно, такий вид діяльності на уроці сприятиме розвитку дослідницької компетентності учнів та сприятиме формуванню умінь працювати з тканиною художнього твору, послуговуючись науковими методами літературознавчого аналізу, що вкрай важливе під час написання пошуково-дослідницької роботи в системі Малої академії наук учнівської молоді.

Одним із завдань, які ставить програма перед учителем під час вивчення повісті, — прослідкувати «феміністичні ідеї у творі, їхній перегук із творчістю О. Кобилянської» [5; 35]. Тому феміністична критика у річизі гендерних студій — та літературознавча стратегія, без якої аналіз повісті буде неповноцінним. Становище Регіни: її соціальний і сімейний статус, дитинство, стосунки з цюцею-душеприкажницею Анелею Армашевською, коханим Євгенієм Рафаловичем та чоловіком-садистом Стальським витворюють дискурс для феміністичного аналізу. Його можна розпочати із проблемного дублетного запитання до десятикласників: Регіна на пропозицію Рафаловича залишити все і втекти відповідає «я шлюбна жінка». Що вона вкладає в це поняття? А що воно означає для вас?

Саме під час вивчення повісті *Перехресні стежки* у десятикласників починає формуватися поняття про модернізм [6]. Повість є одним із перших зразків модерної прози, на що вказують головний герой, проблематика, модерністські тенденції. З огляду на те, що цей роман можна назвати новаторським та експериментальним в українській літературі того періоду (написаний у 1900, на зламі століть) через його модерністську природу, то варто вести мову про символізм та імпресіонізм тексту (через сни Рафаловича та Регіни, насичені образами-символами та колористикою).

Використовуючи методику проектної діяльності, учитель може розподілити учнів на декілька груп літературознавців, кожна з яких досліджуватиме текст у певному літературознавчому аспекті (психоаналіз, феміністична критика тощо). Результатом проведеної дослідницької роботи стане презентація літературознавчого проекту кожної групи.

Ще один підхід до вивчення роману полягає в його інтермедіальному аналізі. Програма з української літератури передбачає вивчення художніх творів у їх міжмистецьких зв'язках, «у форматі загального мистецького контексту, в якому створювався художній твір, а також міжпредметних зв'язків (українська мова, історія, зарубіжна література, образотворче мистецтво, музика, природознавство, гео-графія, естетика, етика)» [6]. Окреме місце сьогодні серед різних видів мистецтва посідає кінематограф, який інтенсивно розвивається у нових вимірах науково-технічного прогресу, послуговуючись новітніми комп'ютерними технологіями зйомок та перегляду (3D, IMAX, VR), що забезпечує йому популярність у різних країнах та в середовищі різних вікових суспільних груп. У глобалізованому суспільстві постінформаційного простору через кінематограф спостерігається тенденція реанімації та осучаснення класичних літературних творів. А такі поняття як інтермедіальність, трансмедіальність, адаптація, перебувають в епіцентрі світового та українського літературознавства [7]. Варто згадати екранізовані тільки за останнє десятиріччя *Анну Кареніну* Л. Толстого, *Портрет Доріана Грея* О. Уайльда, *Ромео і Джульєтта* В. Шекспіра, цілу низку фільмів за *Пригодами Шерлока Холмса* А.К. Дойля, що витворюють дискурс для інтермедіальних студій саме на уроках як української, так і зарубіжної літератур. Окрім того, найсучасніші екранізації часто опиняються в полі зору під-літків-школярів.

Твори І. Франка також неодноразово екранізувалися як упродовж двадцятого сторіччя, так і на початку третього тисячоліття, що засвідчує популярність його текстів через актуальність проблематики в різні епохи й високу мистецьку цінність. Майстерність І. Франка у використанні таких кінематографічних прийомів, як ретроспекція та монтаж, досконало вибудовані монологи та діалоги персонажів, увага до кольору та символічної деталі, витворює зримість картинку, свою, специфічну, кіномову та ідеально надається до екранізації. Варто озвучити

десятикласникам перелік Франкових творів, більшість із яких уведені до шкільної програми, що мають кіноверсії (повість *Захар Беркут* (фільм із однойменною назвою), роман *Основи суспільності* (детективний серіал — *Злочин з багатьма невідомими*), драма *Украдене щастя* (серіал із однойменною назвою, події в якому відбуваються на початку XXI ст. з відповідною трансформацією Франкового сюжету та героїв під сучасний контекст) та повість *Перехресні стежки* (серіал *Пастка*).

Вивчення повісті *Перехресні стежки* буде більш ефективним, коли після прочитання та обговорення тексту учні переглянуть його екранізацію (п'ятисерійний фільм *Пастка*, 1993, режисер — О. Бійма, головні ролі: Рафалович — А. Хостікоєв, Регіна — О. Сумська, Стальський — Б. Ступка) та спробують порівняти обидва мистецькі продукти. Аналізуючи під час уроку фільм, учителеві доцільно скористатися літературознавчим терміном «адаптація», під якою розуміємо «термін для позначення трансмедіації (переходу) одного медіапродукту в інший». Прикладом адаптації постає трансформація роману у фільм [1; 93], а також застосування інтермедіального аналізу, за визначеннями літературознавців, — «метод аналізу зв'язків між кіно і літературою» [3; 20]. Таким чином, в основі інтермедіального аналізу на уроці літератури лежить порівняння художнього тексту з його кіноверсією.

Пропонуємо блок запитань, над якими учням доцільно поміркувати після перегляду кінострічки «Пастка»:

- ☞ До яких змін удався режисер-постановник фільму?
- ☞ Чим, на вашу думку, виправдані такі зміни? Прокоментуйте їх.
- ☞ Чому у фільмі змінено назву з *Перехресні стежки* на *Пастку*?
- ☞ Поясніть сенс зміненої назви. Чи доцільною є така заміна?
- ☞ Хто з головних персонажів, на вашу думку, зазнав найбільшої трансформації у фільмі?
- ☞ Прокоментуйте перевтілення акторів Анатолія Хостікоєва в Євгенія Рафаловича та Ольги Сумської в Регіну. Висловіть критичні зауваження щодо гри. Якими ви уявляли цих героїв?
- ☞ Порівняйте образ Стальського в повісті та її кіноверсії.
- ☞ Який із образів — Стальський у Франка чи Стальський у фільмі — вам імпонує більше? Відповідь прокоментуйте.

☞ Прокоментуйте початок і завершення фільму, що становить своєрідне обрамлення.

З якою метою режисер удався до таких змін?

☞ Яку роль відіграє музика у фільмі? Чи вдало дібрані музичні пасажі?

Таким чином, інноваційні підходи до вивчення на уроках української літератури в десятому класі повісті Івана Франка *Перехресні стежки*, такі як використання новітніх літературознавчих методик інтерпретації тексту, зокрема, психоаналізу та феміністичної критики, інтертекстуального та інтермедіального аналізів не тільки сприятимуть кращому засвоєнню тексту твору та репрезентації по-статі українського митця як модерного євро-пейського письменника в контексті актуальної тенденції осучаснення українських класиків, розвінчання радянських ідеологічно заанга-жованих міфів, а також наблизитиме постать і проблематику текстів автора до сучасної молоді, сприятиме формуванню дослідницької компетентності десятикласників.

ЛІТЕРАТУРА

- Дроздовський Д., «Нетрадиційне у традиційному»: стратегії трансмедіального аналізу на матеріалі сучасних кінотекстів [у:] *Філологічні семінари. Інтермедіальність: теорія і практика*. Вип. 19. 3б. наук. праць, Київ 2016, с. 90–109.
- Левченко Г., *Модерністичне «розхитування світу» в романі Івана Франка «Перехресні стежки»* [у:] «Волинь – Житомирщина» 2006. Вип. 15, с. 66–73.
- Покулевська А., *Активізація інтермедіальних процесів у сучасній літературі: головні чинники* [у:] *Філологічні семінари. Інтермедіальність: теорія і практика*. Вип. 19. 3б. наук. праць, Київ 2016, с. 16–24.
- Світова література. 10–11 класи. Профільний рівень* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
- Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: Філологічний напрям (про- філь — українська філологія). Профільний рівень*, Київ 2011, 152 с.
- Українська література 10–11 класи. Рівень стандарту, академічний рівень* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/>.
- Філологічні семінари. Інтермедіальність: теорія і практика*. Вип. 19. 3б. наук. праць, Київ 2016, 232 с. Франко І., *Перехресні стежки* [у:] Франко І., *Твори в 50-ти т.*, Київ 1979, т. 20.

